

NAGY FERENC

## *Nullum crimen / nulla poena sine lege*-elv történeti háttéréről

### *1. Az elv (nullum crimen / nulla poena sine lege) létrejöttének előfeltétele*

A nullum crimen / nulla poena sine lege-alapelv előfeltétele volt az írott jog létrejötte, annak kialakulása. Azaz a büntető jellegű törvények megalkotása mint „*leges scriptae*” a nem írott jog (szokásjog / bírói jog) visszaszorulása mellett a büntetőjog törvényi garanciális eszme-képződésének szükséges – ha még nem is elégséges – feltétele volt.

Végtelenül hosszú út vezetett az első nagy(obb) törvényi szintű alkotásoktól a *nullum crimen / nulla poena sine lege*-elv kialakulásáig és elismeréséig. Ebben a folyamatban a büntetőjogi kodifikációk megtörténte ezen principium létrejötte irányába tett első döntő lépésnek volt tekinthető.

Ahol előtte szokásjog, bírói jog vagy a jogalkalmazó szubjektív, önkényes eljárása uralkodott, ott a *törvények kibocsátása két alapvető forráson* alapult. Az *első* az uralkodó érdekére volt visszavezethető, vagyis a törvényalkotási hatalmát világosan és egyértelműen ki akarta nyilvánítani, dokumentálta és az írott (köbe, ércbe vésett) jog révén az alattvalók feltétlen engedelmességét követelte, ugyanakkor a bírák, valamint az államigazgatási hivatalnokok alárendeltségét is el kívánta érni. A *másik* forrás a felsőbbégi, a hatósági önkénytől való védelem szempontja.<sup>1</sup> Az elsőre példa lehet már Ur-Nammu vagy Hammurapi törvénykönyve, az utóbbi másik szempontra pedig a tizenkéttáblás törvény vagy a Constitutio Criminalis Carolina. Az említett két-két példáról röviden az alábbiak emelhetők ki.

a) A legelső törvények röviddel az írás keletkezését követően a Krisztus előtti III. évezredben Mezopotámiában születtek. A legrégebbi törvény és így az emberiség legrégebbi írásos dokumentuma is *Ur-Nammu* (Kr. e. 2112–2096) a III. uri dinasztia alapítójának törvényei voltak.<sup>2</sup>

b) Különleges ismertségre tett szert a később keletkezett, de korábban felfedezett *Hammurapi törvénykönyve* a Krisztus előtti 18. századból (1755). Hammurapi

---

<sup>1</sup> KREY, VOLKER: *Keine Strafe ohne Gesetz*, Berlin – New York, 1983. 3–6. pp.

<sup>2</sup> Vö. TRECHSEL, STEFAN: *Schweizerisches Strafrecht*, Allgemeiner Teil I. 6. Aufl., Zürich – Basel – Genf, 2004. 7. p.

Óbabilónia legismertebb királya, uralkodása a Kr. e. 1792–1750 közé tehető. A törvénykönyv 282 esete között vannak gazdasági rendelkezések, a mai értelemben vett büntetőjogi és polgári jogi esetek. A büntetési tételek az elkövetők társadalmi állásának és a bűncselekmények körülményeinek függvényében változtak.

A fennmaradt szöveg nyelve az akkád (sémi). A törvénykönyv legfontosabb forrása az 1901-ben Scheil francia orientalista által Szúzában megtalált, ma a párizsi Louvre-ban látható dioritsztélé.<sup>3</sup> A Hammurapi-féle büntető törvényekről általában az rögzíthető, hogy azok „az akkori idők tekintetbe véve modern elveket tartalmaznak, mert sem a fél évezreddel későbbi Mózes-féle törvények, sem az 1800 évvel későbbi XII táblás törvény – jóllehet, hogy az utóbbi a magánjog terén fejlettebb elveket tartalmaz – büntetőszabályai nem mutatnak fel lényeges haladást.”<sup>4</sup>

c) *Tizenkét táblás törvény* (Lex XII Tabularum) az ősi római jog legkorábbi „törvénykönyve” keletkezését hagyományosan Kr. e. 451-450-re teszik.

Pólay szerint a régi jog korszakának iurisprudentiája lényegében a XII táblás törvény megalkotásával kezdődik, s arra épül. A Kr. e. 451 és 450 azok az évek, ahol a jogtudomány kiindulópontját keresnünk kell.<sup>5</sup> A szokásjog írásba foglalása a néptribunus sürgetésének eredményeként létrejött, érc táblára vésett legrégebbi ránk maradt római törvény, mint a korabeli szokásjognak a tekintélyes foglalat magánjogi, eljárásjogi, büntetőjogi, államjogi és egyéb szabályokat tartalmazott. A törvényből csak néhány töredékes idézet maradt fenn, így a tartalmára jórészt csak későbbi jogászok műveinek hivatkozásából lehet következtetni. A törvény kettős arculatú: mint írott jogforrás egyrészt a római jog korai időszakának legfontosabb forrása, másrészt merev formákhoz kötődő szabályai hosszú időre behatárolták a jog további fejlődését.<sup>6</sup>

d) V. Károly 1532. évi birodalmi büntetőtörvénye a *Constitutio Criminalis Carolina* (röviden Carolina) latin nevet nyerte, a német szöveg a *Peinliche Gerichtsordnung* elnevezést viselte. A Carolina három részből áll: az első és a harmadik rész a büntetőeljárást szabályozza, míg a második rész tartalmazza az anyagi büntetőjogot. A Carolina bár utal a 104. és a 105. cikkekben az írott jogra, de a büntetések nemét és mértékét a „jó erkölcsöknek” és a bírónak engedi át, továbbá megengedi bizonyos büntető esetekben az analóg jogalkalmazást.<sup>7</sup> Főleg a német szokásjogból merít, de a római jog és az olasz praktikusok befolyása is érzékelhető. A Carolina szigorúnak, kegyetlennek tekinthető kódex az alkalmazható büntetéseket illetően, azonban a bünteteket csoportosítja, a tényállásokat viszonylag pontosan igyekszik körülírni.<sup>8</sup>

<sup>3</sup> *Hammurapi „törvénykönyve”*, in: Nagy Civilizációk sorozat. Mezopotámia, Budapest, 2010. 80–81. pp. Hammurapi törvénykönyve címszó, in: NÁDORI ATTILA (főszerk.): *Britannica Hungarica Nagylexikon* 11. Budapest, 2013. 258. p.; PÓLAY ELEMÉR: *Hammurabi törvénygyűjteményének büntetőjoga*, Miskolci Jogászélet XII. évf. 1936/3–4, 53–58. pp.

<sup>4</sup> PÓLAY 1936, 53–58. pp.; *Tizenkét táblás törvény* címszó, in: NÁDORI ATTILA (főszerk.): *Britannica Hungarica Nagylexikon* 24., Budapest, 2014. 266–267. pp.; ZLINSZKY JÁNOS: *A tizenkét táblás törvény töredékei*, Budapest, 1986.

<sup>5</sup> PÓLAY ELEMÉR: *A római jogászok gondolkodásmódja*, Budapest, 1988. 13. p.

<sup>6</sup> MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*, Szeged, 2012. 55. p.

<sup>7</sup> ROXIN, CLAUDIUS: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Band I. 4. Aufl., München, 2006. 143. p.

<sup>8</sup> FINKEY FERENCZ: *A magyar büntetőjog tankönyve*, Budapest, 1914<sup>1</sup>. 61–62. pp.; RÜPING, HEINRICH – JEROUŠCHEK, GÜNTHER: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. 5. Aufl., München, 2007. 48–58. pp.

## 2. Az elv előtörténete

a) Az alapelv története a felvilágosodás időszaka előtt a római jogig nyúlik vissza. A korábbi német szakirodalomban azonban többnyire az a nézet terjedt el, hogy a *nullum crimen / nulla poena sine lege* nem a római jog elve. Eszerint a római jogban, de a germán időszakban sem található meg az elv egyes elemeiként a visszaható hatály tilalma. A római jog még nem ismerte továbbá a pontosan körvonalazott törvényi tényállásokhoz kötöttséget, az analógia tilalmát vagy a büntető szokásjog kizárását. Még nem voltak átfogó kodifikációk és csak fokozatosan keletkeztek az egyes büntető tartalmú törvények. Jobbára szokásjogi képződmények alapján jártak el, de ott is, ahol törvényi szabályozások léteztek, sok kérdés a jogalkalmazó mérlegelésére maradt, mivel nagyon tág deliktum-fogalmakkal dolgoztak.<sup>9</sup>

Valamelyest árnyaltabb az a megközelítés, hogy a római jog bizonyos mértékben már ismerte a visszaható hatály tilalmát, bár a szokásjog vagy a bírói mérlegelés alapján történő megbüntetés mindenütt szokásos volt.<sup>10</sup>

A hazai szakirodalomban épp a jubiláns szögezte le, hogy a kérdés sokkal összetettebb annál, mintsem a modern büntetőjogban érvényesülő alapelveket a római jogban is megtalálható büntetőjogi jellegű elvekkel összevetve egyezőségeket és különbségeket mutassunk ki. Egyrészt a látszatra azonos elvek tartalmilag nem mindig ugyanazt foglalták magukban, másrészt Rómában a törvényszövegek – az alapelveket illetően – nem voltak deklaratív jellegűek, hanem a bűncselekmény, a praxis adta esetek kapcsán nyertek megfogalmazást. Vagyis az alapelveként alkalmazott büntetőjogi tételek nem elméleti vizsgálódás eredményeként jöttek létre.<sup>11</sup>

A legtöbb büntetőjogi alapelvnek azonban megvolt a római jogi előzménye, és ezeket a büntetőjogi elvként kezelt tételeket a római jog alkalmazta.<sup>12</sup> Végül a jubiláns arra a következtetésre jut, hogy a római jogi rendelkezések nem hagytak kétséget afelől, hogy egyrészt egy magatartást csak akkor tekintettek bűncselekménynek, ha azt a törvény úgy rendelte, másrészt a *nulla poena sine lege*-elvet következetesen alkalmazták.<sup>13</sup>

b) Az elv „hazájaként” az angol János király 1215. évi *Magna Charta Libertatum*át szokás említeni. A Charta a 39. cikkében tiltja a szabadokkal szembeni büntetést, „*nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terrae*”. E tekintetben néhány kérdés vitatott, így már az is kérdéses, vajon a „vel” valóban „és”, és nem helyesebb-e a „vagy” jelentés. Mindenekelőtt azonban eltérőek a vélemények a „*lex terrae*” jelentéséről. Az egyik felfogás tartja magát a büntetőjogi törvény jelentéshez, míg másik nézet ezt a szöveghelyet túlnyomórészt eljárásjogi értelemben interpretálja.<sup>14</sup>

<sup>9</sup> SCHREIBER, HANS-LUDWIG: *Gesetz und Richter*, Frankfurt am Main, 1976. 17–25. pp.; WELZEL, HANS: *Das Deutsche Strafrecht*, 11. Aufl. Berlin, 1969. 20. p.

<sup>10</sup> ROXIN 2006, 143. p.

<sup>11</sup> MOLNÁR IMRE: *Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei*, in: TÓTH KÁROLY (szerk.): Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére, Szeged, 1996. 167–182. pp. Ez megjelent még MOLNÁR IMRE: *Ius criminale Romanum*, Szeged, 2013. 1–16. pp.

<sup>12</sup> MOLNÁR 1996, 167–168. pp.; ZLINSZKY JÁNOS: *Római büntetőjog*, Budapest, 1997.

<sup>13</sup> MOLNÁR 1996, 170. p.

<sup>14</sup> Vö. BLEI, HERMANN: *Strafrecht I. Allgemeiner Teil*. 18. Aufl., München, 1983. 31. p.

*Jescheck* is arra következtetésre jut, hogy az angliai Magna Charta értelmében az uralkodó erőszakkal is kényszeríthető az ország törvényeinek tiszteletben tartására és ez inkább eljárási, semmint büntető anyagi jogi garanciákat fogalmazott meg.<sup>15</sup> Megjegyezhető, hogy a Charta 39. cikke szerint „Szabad embert elfogni, bebörtönözni [...] bármily más módon sérelmet okozni csak a vele azonos állásúak által hozott törvényes ítélet vagy az ország törvényei alapján lehetséges.”<sup>16</sup> Ennek alapján az fogalmazható meg, hogy az idézett rendelkezés nem értelmezhető sem tisztán anyagi jogi, sem tisztán eljárási jogi garanciának, inkább vegyes karakterűnek tekinthető.

### 3. Az elv államelméleti és büntetőjogi forrásai

Az elv teljes tartalmában, máig ható alakjában csak a felvilágosodás korában fejlődött ki, vagyis az elv története a felvilágosodással és az államhatalom, illetve a bírói hatalom önkénye elleni küzdelemmel veszi igazából kezdetét. A feudális korszak önkénye és jobbizonytalansága a kései XVII. és a XVIII. század gondolkodóinál készítette elő a fordulatot, amely lehetővé tette a törvényi kodifikációt.<sup>17</sup> Az elv gyökerei a minden embert összekötő értelem eszméjében rejlenek, ez a törvényben kapott mérvadó kifejeződést, amely az állami önkényt, mint értelemellenes „zavart” kizárja. A princípium lényegi forrásai továbbá a mindenki számára szóló természetes, alapvető szabadságjogok posztulátumában; az állam feladatának jogvédelemre korlátozásában; a biztonságnak és a jog kiszámíthatóságának követelményében rejtőznek a befolyásossá vált polgárság javára.<sup>18</sup>

Több különböző, bár egymással összefüggő tételt kell kiemelni, amelyeknek az ismerete a princípium mai értelmezése számára is szükséges és fontos. A tételek között államjogi-alkotmányjogi és büntetőjogi igazolású tanok, gondolatok között lehet differenciálni.

a) Az egyik tétel az állam és az egyén viszonyát érintette, ugyanis a felvilágosodás államszerződési tana politikai és nem büntetőjogi eredetű. Ez a tan az állam eredetének, céljának és határának a természettől fogva szabad, egyenlő és szuverén embereket tartotta, akik az állam nélküli természetes állapotból önkéntesen egy olyan államban egyesültek, ahol életük, jogaik és javaik érdekében nagyobb biztonság érhető el. Az egyén biztonságának garantálásával pedig összeegyeztethetetlen az abszolút és önkényes uralkodás. Az államnak tehát biztosítania kell polgárai számára az elidegeníthetetlen szabadságjogokat.<sup>19</sup>

<sup>15</sup> JESCHECK, HANS-HEINRICH: *Lehrbuch des Strafrechts*, Allgemeiner Teil. 4. Aufl., Berlin, 1988. 117. p.

<sup>16</sup> A Magna Charta Libertatum magyar változatát I. KOVÁCS ISTVÁN (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*, Budapest, 1988. 96–104. pp.

<sup>17</sup> JESCHECK 1988, 118. p.; ROXIN 2006, 145–147. pp. Az elv hazai első átfogó bemutatása keretében I. NAGY FERENC: *Nullum crimen / nulla poena sine lege alapelvről*. Magyar Jog 1995/5. 257–259. pp.

<sup>18</sup> JESCHECK 1988, 118. p.

<sup>19</sup> SCHREIBER, HANS-LUDWIG: *Nulla poena sine lege*, in: ERLER, ADALBERT – KAUFMANN, EKKEHARD (szerk.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, III. Band., Berlin, 1984. 1104–1106. pp.; JESCHECK 1988, 118. p.; ROXIN 2006, 146. p.

b) A második tétel a *hatalommegosztás és a demokrácia* eszméje, amely *Locke*-nál és *Montesquieu*-nél fejeződött ki a legegységesebben és a leghatásosabban. *Locke* 1689/90-ben megjelent „Két értekezés a polgári kormányzatról” c. munkájában már a törvényhozó és a törvények végrehajtásáról gondoskodó végrehajtó hatalom elválasztását kívánta, érdekellentétükre utaló természetjogi érvekkel. A törvényhozó testületnek választott tagokból kell állnia, míg a végrehajtó hatalmat jobb, ha egy személy, az uralkodó, „a legfőbb végrehajtó hatalom” képviseli. Kiemelendő azonban, hogy *Locke* a bírói hatalmat a végrehajtó hatalomba tartozónak tekintette.<sup>20</sup> *Montesquieu* az 1748-ban megjelent „A törvények szelleméről” c. művében (11. könyv VI. fejezet) az angol alkotmányt elemezve a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom különválasztását követeli, hiszen nincs szabadság, ha a bírói hatalom nincs elválasztva a másik két hatalomtól. Amennyiben pedig a bírói hatalom a végrehajtó hatalomhoz lenne kapcsolva (mint *Locke*-nál), a bírónak elnyomó hatalma lenne.<sup>21</sup>

*Kant* jogtana szerint is háromfajta hatalom létezik az államban: az uralkodói hatalom (szuverenitás) a törvényhozó alakjában, a végrehajtó hatalom a kormányzóiban (törvényt követve) és a bírósági hatalom a bíró személyében testesült meg.<sup>22</sup>

Az elv érvényesüléséért a XIX. század folyamán a polgár bírói önkénytől való védelmének szabadságjogi-jogállami posztulátuma mellett a demokratikus gondolatkör is felelős. Az alkotmányos (ún. konstitucionális) mozgalom célba vette a királyok és más uralkodók monarchikus hatalmának demokratikus korlátozását, és a törvényhozásban a nép részvételét a parlament közreműködése révén. A szabadságba és a tulajdonba való állami beavatkozások, különösen a büntetőjogi büntetésre ítélesek csak törvények alapján történhetnek, ezek a törvények a népképviseltek közreműködésével demokratikusan legitimálódnak.<sup>23</sup>

c) A harmadik tétel a *bíró törvényhez kötésének a gondolata*, hogy a jog csak a törvényben és írásban rögzített jog. *Montesquieu* szerint a bírósági ítéletek sohasem lehetnek mások, mint pontos törvénytörvények. „Az ország bírói csupán a törvény szavait kimondó szájak, ... akik a törvényeknek sem erejét, sem szigorúságát nem képesek mérsékelni.”<sup>24</sup> *Beccaria* hasonlóképp foglal állást, szerinte bűncselekményekre csak törvény állapíthat meg büntetést és a bírakat a törvények értelmezésének joga sem illet-

<sup>20</sup> LOCKE, JOHN: *Two Treatises of Civil Government* (1690), *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* (ford. Endreffy Zoltán), Budapest, 1986. 186. p. *Locke* kiindulópontja az évszázados, *Arisztotelészre* visszamenő s Angliában különösen erős tradícióval bíró joguralmi gondolat modern megfogalmazása. L. BIBŐ ISTVÁN: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* (1947), in: VIDA ISTVÁN – NAGY ENDRE (szerk.): *Válogatott tanulmányok, Második kötet, 1945–1949.*, Budapest, 1986. 378. p.

<sup>21</sup> MONTESQUIEU DE CHARLES: *De l'esprit des loix, A törvények szelleméről* (ford. Sebestyén Pál), Budapest, 2000. 248–249. pp. *Bibő István* szerint csodálkozni lehet, hogyan érthette *Montesquieu* annyira félre az angol alkotmányt, hogy benne a hatalmak megosztásának ilyen elvét vélte felfedezni. Az angol szabadság ugyanis nem azért funkcionál, mert a hatalmak egymástól el vannak választva, hanem azért, mert több hatalom áll egymással szemben, s különösen körül van bástyázva azoknak a tényezőknek az önállósága, melyek a hatalomkoncentráció veszélyét leginkább megtestesítő végrehajtó hatalommal szemben állnak. BIBŐ 1947/1986, 380. p.

<sup>22</sup> KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikája* (1797), (Ford. Berényi Gábor), Budapest, 1991. 417. p.

<sup>23</sup> KREY, VOLKER: *Deutsches Strafrecht, Allgemeiner Teil. Band 1. 2. Aufl.*, Stuttgart, 2001/2004, 21. p.

<sup>24</sup> MONTESQUIEU 2000, 257. p.

heti meg. Nyilvánvaló hiba a törvények homályossága is, amely az értelmezést szükségképp maga után vonja, amit a bíró nem tehet, mert nem törvényhozó.<sup>25</sup>

d) A *célok generális megismerhetősége (generálprevenció)* a következő tétel. Ha a büntetőjog a büntetendő cselekmények jövőbeni elkerülését célozza, akkor a kívánt célt megismerhetővé kell tenni.

Ha ugyanis a büntetéssel fenyegetés célja a potenciális bűnelkövetők elrettentése, úgy a célzott pszichés determináció csak akkor érhető el, ha a tiltott cselekményt a büntetendő magatartás előtt lehetőleg pontosan törvényben rögzítik. Amennyiben hiányzik ez a tett előtti törvényi rendelkezés vagy az nem egyértelmű és világos, úgy az elrettentő hatás nem következhet be, mert senki sem tudja, hogy vajon a magatartása büntetést von-e maga után vagy sem.<sup>26</sup>

Ide kapcsolódik a *célok egyéni/individuális megismerhetősége* (bűnösségi elv) is. Ha a büntetés egy tiltott életbeli tényállás bűnös megvalósítását feltételezi, úgy a norma címzettje számára a tilalom tartalmát is lehetőleg pontosan közzé kell tenni. Aki a norma parancsát egyáltalán nem ismerheti, tőle nem is várható el, hogy ő a normának megfelelően cselekedjék.<sup>27</sup>

#### 4. Az elv kezdeti megjelenési formáiról

Ezekből az előbb említett tételekből következett az elkövetőre nézve hátrányos büntető törvény visszaható hatályának tilalma, a pontos törvényi meghatározottság követelménye, továbbá az elkövetőre hátrányos szokásjog és az analógia tilalma. E tételek megfogalmazásának uralkodó fundamentuma és célja az egyén szabadsága és biztonsága érdekében az államhatalmi és a bírói önkény korlátozása.<sup>28</sup>

Az előbbi tételek közül elsőként a visszaható hatály tilalma kapott megfogalmazást. Tiltott magatartást utólag szankcióval/büntetéssel sújtani nem megengedett, de az már lehetséges, hogy a korábbi nem tiltott magatartás utólag szankcióval tilalmazottá váljon. Ez megfelel a jogfejlődés fokának. A visszaható hatály tilalma elsősorban és először a büntetésekre vonatkozott, ugyanis ha nem a tett előtt, vagyis nem előzőleg volt a magatartás büntetéssel fenyegetett, úgy az egyén szabadságával összeegyeztethetetlen önkényes intézkedés történik. A büntetéssel fenyegetés visszaható hatályú szigorítására ugyanúgy a tilalmazott megítélés vonatkozik.<sup>29</sup>

<sup>25</sup> „Csakis a törvények mondhatnak ki büntetéseket a bűnökért, s ez a hatalom csakis a törvényhozót illeti meg, aki egy társadalmi szerződéssel egyesített társadalmat képvisel.” „Semelyik bíró (aki a társadalom tagja) nem szabhat ki igazságosan olyan büntetést ugyanazon társadalomnak egy másik tagjára”, amit nem a törvények írnak elő. „Még a törvények értelmezésének joga sem illeti meg a büntető bírakat, ugyanazon okból kifolyólag, amiért nem törvényhozók.” BECCARIA, CESARE: *A bűnökről és a büntetésekről*, (ford. Madarász Imre) Budapest, 1998. 16–18. pp. (III–IV. §); NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*, Budapest, 2013. 96–97. pp.

<sup>26</sup> GROPP, WALTER: *Deliktstypen mit Sonderbeteiligung*, Tübingen, 1992. 91. p.; GROPP, WALTER: *Strafrecht, Allgemeiner Teil*. 3. Aufl., Berlin et al., 2005. 55. p.; ROXIN 2006, 147. p.

<sup>27</sup> GROPP 2005, 55. p.

<sup>28</sup> KREY 1983, 130. p.

<sup>29</sup> STRATENWERTH, GÜNTER: *Schweizerisches Strafrecht*, 4. Aufl., Bern, 2011. 83. p.

a) Ezek a nézetek először *Észak-Amerikában* gyakoroltak befolyást a törvényhozásra. Az elvet – a visszaható hatály tilalmaként – az amerikai szövetségi államok alkotmányaiiban szabályozták. Így először Virginiában az 1776. június 12-i „Declaration of Rights”-ban. A Virginiai Jogok Nyilatkozata VIII. cikkében található meg az a tétel, hogy „a szabadságától senki meg nem fosztható, kivéve az ország törvényei vagy a főrendek ítélete alapján”.<sup>30</sup>

Az elkövetőre hátrányos büntető rendelkezések visszaható hatályának tilalma alkotmányi rangot kapott további amerikai államokban is, így például: Maryland és Pennsylvania 1776-ban, Massachusetts 1780-ban és New Hampshire 1784-ben. Az 1215. évi angol Magna Charta Libertatum és az európai természetjogi tanok (például Pufendorf, Locke, Blackstone, Montesquieu) hatására az 1787. április 17-i amerikai szövetségi alkotmány is megfogalmazta azt, hogy nincs törvényi alap a visszamenőleges hatályú jogalkalmazásra.<sup>31</sup>

b) A törvényesség követelménye és a visszaható hatályú pönalizálás tilalma *Európában* először az 1789. augusztus 26-i *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában* (Déclaration des droits de l’homme) jelent meg. A politikai Nyilatkozat VIII. cikke szerint „A törvény csak szigorúan és nyilvánvalóan szükséges büntetési tételeket állapíthat meg, s büntetéssel sújtani senkit másként nem lehet, mint a bűncselekmény elkövetése előtt meghozott és kihirdetett, valamint szabályszerűen alkalmazott törvény értelmében”.<sup>32</sup>

A francia Nyilatkozat VII. cikke szerint „Minden olyan hatósági hatalom, amely felüggeszti a törvények érvényét, vagy törvényeket alkalmaz a nép képviselőinek hozzájárulása nélkül, sérti azok jogait és nem gyakorolható.”

A törvényesség parancsa az ezt követő francia alkotmányokban (1791., 1793. és 1795.) is megfogalmazást nyert, bár nem szubjektív jogként, hanem konkretizálendő alkotmányi elvként.<sup>33</sup>

Az 1793. évi francia alkotmány 14. és 15. §§ rendelkeznek az elvről, kifejezetten a visszaható hatály tilalmáról is. Sőt az anyagi jogi legalitás mellett megjelenik az arányosság elve is: a 15. § szerint a törvény csak nyilvánvalóan szükséges büntetéseket állapíthat meg, amelyeknek arányban kell állniuk a bűncselekménnyel és hasznosaknak kell lenniük a társadalomra. Azonban az előbb említettek olyan programelvek voltak, amelyek a törvényhozó felé irányultak és jogilag nem jelentettek kötelező erőt. Csak 1795-ben, majd pedig az 1810. évi Code Penal 4. cikkében kapott az elv jogilag kötelező szabályozást.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> „... that no man be deprived of his liberty, except by the law of the land or the judgement of his peers ...” Idézi SCHREIBER 1976, 65. p.; KREY 2001/2004, 20. p.

<sup>31</sup> „No bill of attainder or ex post facto law shall be passed.”; vö. SCHREIBER 1976, 65. p.; KREY 2001/2004, 20. p.

<sup>32</sup> KUKORELLI ISTVÁN – POZSÁR-SZENTMIKLÓS ZOLTÁN: *Állampolgári ismeretek*, Szeged, 2012<sup>3</sup>. 16–17. pp.

<sup>33</sup> BALOGH ELEMÉR: *Das Prinzip nullum crimen, nulla poena sine lege in der Praxis des ungarischen Verfassungsgerichts*, in: KARSAI KRISZTINA – NAGY FERENC – SZOMORA ZSOLT (szerk.): *Freiheit – Sicherheit – (Straf)Recht*, Osnabrück, 2011. 9. p.

<sup>34</sup> ITIN, MARCO: *Grundrechte in Frankreich*, Zürich, 1992.; LÉVAI ILONA: *Hatalommegosztás és bírói hatalom Franciaországban*. Magyar Jog 1995/1, 17–26. pp.

c) *Ausztriában és Poroszországban* is – a francia politikai történésektől függetlenül – még a XVIII. században törvénybe foglalták ezt az elvet II. József, illetve II. Frigyes uralkodása alatt. Így az 1787. évi *Sanctio Criminalis Josephinában* a bírónak az analógia és a szokásjog alkalmazása, sőt mindenfajta értelmezés is tiltott volt.<sup>35</sup> A Josephina egyik alapelve, hogy csak az olyan cselekmény minősül büntettnek, amelyet ez a kódex ilyennek deklarált; és büntetőjogi szankcióval sújtható jogsértést csak törvény állapíthat meg. Továbbá a bírói gyakorlat által szankcionált szokásnak a továbbiakban jogforrási ereje nincs.<sup>36</sup> Az 1794. évi porosz *Allgemeines Landrecht* (ALR) csatlakozott a mai értelemben vett visszaható hatály tilalmához.<sup>37</sup> E két említett ország fejlődésében *Pufendorf* tanai mellett döntő volt az az uralkodói törekvés, amely nem annyira az államhatalom korlátozását és a polgárok szabadságát kívánta, hanem épp az abszolút uralkodó hatalmának növelése érdekében a bírói hatalom visszaszorítását, a bírónak megkötését szorgalmazta a bírói mérlegelés megszüntetésével.<sup>38</sup> Lényeges azonban, hogy az abszolutizmus már érvényesíti a felvilágosult eszmével a törvényességet. *Feuerbach* volt az, aki az 1801. évi büntetőjogi tankönyvében az elv azóta széles körben ismertté vált latin formuláját elsőként fogalmazta meg: büntetés büntető törvényt (*nulla poena sine lege*) és büntetéssel fenyegetett cselekményt (*nulla poene sine crimine*) feltételez.<sup>39</sup>

*Feuerbach* számára az állam büntetőhatalmának kötöttsége azért volt döntő jelentőségű, mert a pszichológiai kényszerelméletének büntetési teóriája csak akkor tudott működni, ha a tilalmazott területe, a büntetendő cselekmény lehetőség szerint pontosan körülírt volt. Hiszen meghatározott magatartásmódok megtartása/fenntartása/követése érdekében a büntetéssel kiszabott kényszer csak akkor hat(hat), ha minden bűncselekmény elkövetésétől tartózkodás kötelezően is összekapcsolt.

Természetesen a törvényhez kötöttség a büntetőjogban *Feuerbach* előtt már ismert volt, ha nem is a normacímzett szabadságjogaként. Így a szekularizált természetjogi tanok, *Pufendorf*, *Thomasius* és *Christian Wolff* világos törvényfogalom érdekében ferdőztek. A felvilágosult abszolutizmus jutott arra az eredményre, hogy a pozitív törvény hatékony irányítási eszköz az uralkodó számára. A bíróságokat is a szigorú törvényhez kötöttség révén jobban lehetett kontrollálni.<sup>40</sup>

*Feuerbach* az általa szerkesztett 1813. évi bajor Btk.-ban is bevezeti a *nulla poena sine lege* elvet. Így már az 1. cikk elején a következő szerepel: „Aki tiltott cselekményt vagy mulasztást követ el, amelyet a törvény hátránnyal fenyegetett, az ennek a törvényi hátránnak mint büntetésnek alávetett.” A törvény elismeri azt az elvet is, hogy nincs

<sup>35</sup> A törvény értelmében: „Der Kriminalrichter ist an die buchstäbliche Beobachtung des Gesetzes gebunden ...” (*Josephina* I. 13. §); NAGY 1995, 260., 268. p.

<sup>36</sup> HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*, Budapest, 1971. 37. p.

<sup>37</sup> SCHMIDT, EBERHARD: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, 3. Aufl., Göttingen, 1965. 251–252. pp.

<sup>38</sup> SCHREIBER 1984, 1105–1107. pp.; GROPP 2005, 52–53. pp.; ROXIN 2006, 143–144. pp.

<sup>39</sup> FEUERBACH, ANSELM VON: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*, Giessen, 1801. 19–20. §. Vö. MEZGER, EDMUND: *Strafrecht. Ein Lehrbuch*, München u. Leipzig, 1931. 21. p. BOHNERT, JOACHIM: *Feuerbach und der Bestimmtheitsgrundsatz im Strafrecht*, Heidelberg, 1982. 5. és köv. p.; NAGY FERENC: *Feuerbach büntetési és törvényességi teóriája*, Szeged, 2008. 347–386. pp.

<sup>40</sup> OTTO, HARRO: *Grundkurs Strafrecht. Allgemeine Strafrechtslehre*, 7. Aufl., Berlin, 2004. 23. p.; GROPP 1992, 91. p.; GROPP 2005, 52. p.



büntetés bűnösség nélkül (119. cikk). Továbbá a meghatározott, az addig nem ismerten precíz tényállások és pontosan körülhatárolt büntetési keretek hivatottak a bírói önkény kizárására.<sup>41</sup>

Az 1851. évi porosz Btk.-ban – amely az 1871. évi német birodalmi Btk. előfutára – az 1810. évi francia Code Pénal 4. cikkének szó szerinti fordításában fogalmazódott meg az alapelv: „Büntettet, vétséget, kihágást nem lehet olyan büntetéssel sújtani, amely a cselekmény elkövetése előtt törvényben nem volt meghatározva (előírva)”. Az 1871. évi német birodalmi Btk. ezt a szabályozást csekély változtatásokkal vette át. Az 1919. évi weimari alkotmány és az 1949. évi német alaptörvény szintén előírta, illetve tartalmazza ezt az elvet [103. cikk (2) bek.].<sup>42</sup>

d) *Magyarországon* már az első 1795-ös büntetőkódex-tervezet fő célkitűzése volt a törvény uralmának megteremtése, a bírói arbitrium korlátok közé szorítása, az egyén szabadságának, jogainak védelmére való törekvés. A bírakat a kódexben foglalt törvényi szabályok szavai betű szerint kötelezik, tilos volt azokat önkényesen értelmezni, továbbá értelmüket bővíteni vagy szűkíteni.<sup>43</sup> Az 1843. évi törvényjavaslat az 1. és a 17. §§-ban kimondta az alapelv lényegét,<sup>44</sup> majd az 1878. évi kódex az 1. §-ban rögzítette, hogy „Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, melyet a törvény annak nyilvánít,” továbbá „Büntett vagy vétség miatt senki sem büntethető más büntetéssel, mint amelyet arra, elkövetése előtt, a törvény megállapított.” Ez a rendelkezés tehát kizárta a bíró bűncselekmény-alkotási jogosultságát, kizár továbbá minden analógiát. Az 1. § (2) bekezdése a nulla poena sine lege-elv megfogalmazása. A 2. § pedig lehetővé tette az elkövetéstől az ítélethozásig terjedő időközben a legenyhébb törvény visszaható alkalmazhatóságát.<sup>45</sup>

Az 1950. évi Btá., pontosabban a Btáé. (1950. évi 39. tvr.) 39. §-a értelmében büntettet nemcsak törvény, törvényerejű rendelet, hanem minisztertanácsi rendelet is megállapíthatott. A szovjet megoldással szemben a Btá. az analógia alkalmazására nem adott lehetőséget. Az analógia hiányát a Btá. 2. §-ának az a rendelkezése „pótolta” részben, amely szerint a büntető törvénynek visszaható ereje is lehet. Mint a miniszteri indoklás magyarázza: „Nyomatékos közérdek indokolta teheti, hogy a cselekmény az elkövetésekor még hatályban nem levő, de az elbíráláskor már életbe lépett szigorúbb törvény szerint bíraltassék el.”<sup>46</sup>

<sup>41</sup> RÜPING – JEROUSCHEK 2007, 93.; BAR VON, CARL LUDWIG: *Geschichte des deutschen Strafrechts und der Strafrechts-theorien*, 2. Neudruck (1882), Aalen, 1992. 175–177. pp.; részben kritikusan HIPPEL V. ROBERT: *Deutsches Strafrecht, Erster Band, Allgemeine Grundlagen*, Berlin, 1925. 301–302. pp.

<sup>42</sup> JESCHECK 1988, 118. p.; ROXIN 2006, 144–145. pp.

<sup>43</sup> HAJDU 1971, 37., 389., 391. p.

<sup>44</sup> Így például az 1. § szerint „Bármely cselekvés vagy mulasztás, csak annyiban tekinthetik büntettnak és vonatkozhatik büntetés alá, a mennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény.” *1843-ik évi Magyar Büntető Törvénykönyvi Javaslat*, Pest, 1865. 3., 6. p.

<sup>45</sup> LÖW TÖBIÁS (szerk.): *A magyar büntetőtörvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye*, Budapest, 1880. 146., 170. s köv. p., EDVI ILLÉS KÁROLY: *A magyar büntető törvénykönyv magyarázata*, 3. kiadás I. kötet, Budapest, 1909. 37–38. pp.

<sup>46</sup> *A büntetőtörvénykönyv általános része* (A magyarázatokat írta: Kádár Miklós), Budapest, 1951. 20. és köv. p.

Az 1954. évi 26. sz. tvr. szerint már minisztertanácsi rendelet új büntettet nem állapíthat meg, legfeljebb kimondhatja, hogy valamely jogszabállyal ellentétben álló cselekmény a már meglévő büntető rendelkezés alá esik.<sup>47</sup>

Az 1961. évi Btk.-tól kezdődően a büntető törvényeink már a *nullum crimen / nulla poena sine lege*-elv alapján állnak, az elv elemei közül az elkövetőre hátrányos visszaható hatály, a szokásjog és az analógia alkalmazásának tilalmával.

A *nullum crimen / nulla poena sine lege* nem csupán az anyagi büntetőjog elve, hanem a demokratikus államok alkotmányában is szabályozott princípium. Jóllehet ezt az alapelvet a korábbi alkotmányunk eredeti megfogalmazása nem tartalmazta, csupán az 1989. évi XXXI. törvény 34. §-a, amely elsőként vezette be a magyar alkotmányba, mint „évszázados garanciális” elvet. Ez került át az új Alaptörvénybe is, amelyet a XXVIII. cikk (4) bekezdése rögzít.<sup>48</sup>

Ezt a princípiumot a nemzetközi jogban elismert és Magyarország által is aláírt nemzetközi egyezmények szintén tartalmazzák.<sup>49</sup>

A felvilágosodás kriminálpolitikai programja és mindenekelőtt a szigorú törvényességi követelménye – úgy tűnik tehát – a jogállamainak minősíthető büntetőjog ki- és megkerülhetetlenül aktuális posztulátuma volt és marad.<sup>50</sup>

---

<sup>47</sup> NAGY 1995, 260. p.

<sup>48</sup> JAKAB ANDRÁS: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, Budapest, 2011. 228–229. pp.; NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog, Általános rész I.*, Szeged, 2014. 69–70. pp.

<sup>49</sup> VASKUTI ANDRÁS: *A törvényesség elve*, in: POLT PÉTER (főszerk.): *Új BTK. Kommentár, I. Kötet, Általános Rész*, Budapest, 2013. 17–27. pp.

<sup>50</sup> HILGENDORF, ERIC: *Gesetzlichkeit als Instrument der Freiheitssicherung*, in: KUDLICH, HANS et al. (szerk.): *Gesetzlichkeit und Strafrecht*, Berlin, 2012. 33. p.